

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İNKÂR PROBLEMİ

Prof. Dr. İbrahim Coşkun, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014, 300 Sayfa

Halil İbrahim DELEN *

İslam düşüncesinin en temel kavramlarından olan, iman, itikad/inanç ve bunun zıddı kabul edilen inkâr kavramları çeşitli disiplinler tarafından incelenmekte, üzerinde araştırmalar yürütülmektedir. Prof. Dr. İbrahim Coşkun'un Prof. Dr. Şerafettin Gölcük danışmanlığında Kelam alanında hazırlamış olduğu "Kur'an-ı Kerim'e göre İnkâr Problemi" başlıklı doktora tezinin kitaplaşmış hali olan bu araştırmada İnkâr problemi incelenmektedir.

Hz. Ömer'in ifadesiyle cahiliyyeyi bilmeden İslam'ın kıymetinin tam anlaşılamayacağı gibi imanın zıddı olan inkâr kavramını bilmeden imanın tam manasıyla anlaşılamayacağı ortadadır. Yapılan çalışmalarda genellikle iman çeşitli yönleriyle incelenmesine rağmen inkâr üzerine gereken araştırmaların yapılmadığı gözükmektedir. Bu açıdan bakıldığında "inkâr" üzerinde bu tarz bir çalışmanın yapılması ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü İslam'ın en yüce değerlerinden biri olan iman kavramının, zıddı olan inkâr açısından incelenmesi iman kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Araştırmada İnkâr kavramı, inkârın psikolojik sebepleri, inkârın sosyolojik sebepleri, Kur'an'ın bildirdiği inkârcı toplumlar, fitrat-inkâr ilişkisi, inkârın ilahi ve beşeri boyutları ana başlıklar halinde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamını Kur'an-ı Kerim ile

---

* Arş. Gör., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

kısıtlayan müellif, bahsi geçen konuları kelimî perspektiften inceleyeceğini de belirtmektedir.

Giriş ve beş ana bölümden oluşan çalışma değerlendirme bölümüyle son bulmaktadır. Müellif, giriş bölümünde araştırmanın önemi, kapsamı ve gerekliliğini belirttikten sonra birinci bölüm olan “Küfür Kavramı” konusuna geçmektedir. Küfür kavramının çeşitli açılardan analiz edildiği bu bölümde müellif, küfür kavramının lügavî ve ıstilahî anlamlarını açıklamaktadır. Öncelikli olarak Kur’an inmiş olduğu coğrafya ve tarih göz önünde bulundurularak küfür kavramının cahiliye döneminde “örtmek, gizlemek ve nankörlük” gibi anlamlarda kullanıldığını, Kur’an ile birlikte ahirete inanmadıkları için, seküler ve ırkçı bir toplum haline gelen, sadece kendi menfaatini düşünen, kendileri dışında hiçbir otorite tanımayan kibirli kimselerin ruh halini yansıtan bir kavram anlamına geldiğinin altını çizmektedir. Yani artık küfür, basit bir nankörlük değil, Allah’a ve Allah’ın iyiliklerine, verdiği nimetlere karşı yapılan bir nankörlük olmaktadır. Müellif, “inkâr, cehûd, kenud” kavramlarının küfür ile eş anlamlı olduğunu belirttikten sonra “ilhad, dalal, iftira, hırs ve cehl” kavramlarının da küfürün bazı yönlerini temsil eden kavramlardan olduğunu belirterek mezkûr kavramları ıstilahî açıdan kısa kısa açıklamaktadır. Bunlara ilaveten “İsm, zenb, hatie, seyyie, hubs, cürüm, fısk, tuğyan, gayy, hıns, fücur, fesad, zulüm, münker, rics” gibi kavramlarında belirli karine ve şartlarla küfür manasında kullanıldığı belirtilmektedir. Bütün kavramları kısa kısa açıkladıktan sonra müellif, küfürün birçok yönünün olduğuna, çok farklı lafızlarla ifade edildiğine dikkat çekmektedir.

Birinci bölümde kavramların analizi yapıldıktan sonra Kur’an’da inkârcı kişi ve topluluklar hakkında bilgiler verilmektedir. Kur’an’ın inkârcı toplumları bazen ismen bazen vasfen zikrettiğini beyan eden müellif, genel olarak Kur’an’ın inkârcıları vasfen zikrettiğinin altını çizmektedir. İnkârcıların içinde ismen en çok zikredilenin Firavun olduğu, bunun yanında yardımcılarını Hâmân ve Kârun’un da Firavun’dan sonra inkârcılara örnek olarak zikredilen şahıslardan olduğu belirtilmektedir. Kavim olarak ta Nuh kavmi, Âd

kavmi, Semud kavmi, Meyden halkı gibi kavimlerin zikredildiğini belirten müellif buralarda da onların inkârına sebep olan sıfatlarının belirtildiğini, Kur'an'ın insanlara küfrü örnekleri ile açıkladığını beyan etmektedir. “Kâfirlerin isimleşmiş sıfatları” başlığı altında “keffar, müsrif, esim” gibi kavramları analiz etmektedir. Bu kavramlar genelde birinci bölümün ilk konusunda analiz edilen kavramların ismi fail sığasında gelmiş halleridir. Bu isimlerin dikkat çeken yönü, büyük çoğunluğunun mübalağalı ismi fail şeklinde gelmesidir. Lakin burada ayrı bir başlık altında incelenmesi yerine, ilgili kavramların analizi esnasında incelenmesi konuya kavramların izahı noktasında daha bütünlük katacağı kanaatindeyiz.

Birinci bölümün farklı ana başlıklarından biri olan “Küfür ve Kâfirlerle İlgili Teşbih ve Temsiller” konusunda müellif, Kur'an'daki bazı ayeti kerimeleri analiz etmektedir. Müellif, Kur'an'ı Kerim'in bu açıdan analiz edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmakla birlikte, bu şekilde bir incelemenin araştırmanın amacını aşan bir durum olmasından dolayı kısaca değinmektedir. Genel olarak kâfirlerin “körler, sağırlar, dilsizler, mutluluk için seraba koşanlar, örümcek yuvasına dönen aile düzeni, parçalanan kişilik, taşlaşan kalpler, hayvanlaşma temayülü, yaşayan ölümler” gibi temsillerle anlatıldığını belirterek bunları birer ayetin kısa tefsiri ile açıklamaktadır. Müellifin burada dikkat çekmek istediği nokta; küfrün daha iyi anlaşılabilmesi, inkârcının ruh halinin beyanı, küfrü daha rahat kötüleyebilme gibi sebeplerden dolayı mesellerin ve teşbihin kullanıldığıdır. Çünkü ruha hoş gelmeyen teşbih ve temsillerden bazıları inkâra meyleden kimseyi caydırmakta, kâfiri korkutmaktadır. Ayrıca meseller ve teşbihler her konuda olduğu gibi küfür konusunda da kavramın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakta ve kalplerde tesir gücü daha fazla gözükmektedir.

Şirkin küfür olup olmadığının tartışıldığı kâfir-müşrik ilişkisi bölümünde küfrün genel kavram olduğu, şirkin de bir çeşit küfür olduğu müellif tarafında kabul edilmekte, bu noktada ölçünün Allah'ın birliği olduğu bu ilkedен her türlü sapmanın küfür olduğu belirtilmektedir. Bu

temel ilke etrafında kâfir-münafık, kâfir-ehl-i kitap ilişkileri de incelenmektedir.

Küfür kavramının çeşitli analizlerinden sonra “Kelam’da Küfür Kavramı” başlığı ile Hz. Osman’ın şehadetinden sonra ortaya çıkan fikrî ayrılıkların neticesinde teşekkül etmeye başlayan kelâmî mezheplerin küfür kavramına dair değerlendirmeleri zikredilmektedir. Burada dikkat çeken nokta her mezhebe göre imanın tanımının yapılması ve küfründe bunların zıddı olarak tanımlanmasıdır. Bu açıdan baktığımızda iman kavramı konunun öznesi olarak görülmektedir. Küfür, imanın zıddıdır, imanın olmadığı durum olarak tarif edilmektedir. İman tanımlarının tek tek değerlendirildiği bölümde müellif tarafından ehl-i sünnetin benimsemiş olduğu “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” tanımının en sıhhatli tarif olduğu belirtilerek Mutezile’nin Hariciyye’nin, Mürcie’nin ve Cebriyye’nin iman tanımlamaları tek tek çürütülmektedir. Öncelikli olarak iman tanımlarının değerlendirilmesi, mezheplerin görüşlerinin çürütülmesi ve küfrün bunların zıddı olduğunun açıklaması yeterli gözükmemektedir. Kanaatimizce küfür kavramının merkeze alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü küfür kavramı aynı zamanda hukuki sonuçları olan bir kavramdır. Müellif bu bölümün sonunda klasik olarak yapılan küfrün sınıflandırmasını yaparak bölüme son vermektedir.

Çalışmanın ikinci ana bölümünü oluşturan “İnkârın Psikolojik Nedenleri”nde müellif, genel anlamda psikolojinin konusunun ne olduğunu belirttikten sonra Psikoloji ile dini ilimler arasındaki kopukluğa dikkat çekmektedir. Dini ilimler ile sosyal ve beşeri ilimlerin ortak noktasının insanı anlamak olduğunu belirterek disiplinlerin ortak çalışmalarda bulunması gerektiğinin altını çizmektedir. Allah’ın Kur’an’da insanın nasıl olduğundan fazla, nasıl olması gerektiği ile ilgilendiğini, bundan dolayı iman, inkâr vb kavramların sadece tasvir ile yetinilmediğini açıklamakta ayrıca inkâra sebep olan duygusal ve bilişsel sebepleri tespit edip analiz etmeye çalışmaktadır. İnkâra yönlendiren duygusal sebepler arasında hevayı, kibri, hasedi, kini, aceleciliği, nankörlüğü ve ümitsizliği zikredip açıklarken; bilişsel

sebepler arasında cehalet, zan ve ön yargıyı zikredip açıklamaktadır. Her biri müstakil birer konu olarak çalışılabilecek bu kavramlar Kur'an merkezli kısaca açıklanmaktadır. Açıklamalarda müellifinde beyan ettiği şekilde Gazzâli ve Haris el-Muhasibi'nin tercihlerinin dikkate alındığı görülmektedir. İnkâr eyleminin kalbî bir hastalık olduğunun sıklıkla altını çizen müellifin, inkâra yol açabilecek çeşitli sebepleri zikrederek açıklaması ayrı bir önem arz etmektedir.

“İnkârın Sosyolojik Nedenleri” başlıklı üçüncü ana bölüm sosyolojinin kısa tanımı, konusu ve insanı tanımada dini ilimlerle olan kesişim noktalarının belirtilmesi ile başlamaktadır. İnkâr probleminin salt psikolojik bir şey olmadığını bu problemi tetikleyen sosyal saiklerin de varlığına dikkat çeken müellif, bu sebepleri çeşitli başlıklar halinde incelemektedir. Sosyal sebepler içerisinde aile kurumunun önemini gözler önüne sermekte, doğal işlevinden uzaklaşmış aile kurumlarının inanç meselelerindeki olumsuz etkilerine dikkatleri çekmektedir. Ailenin bireyin inanç yapısının şekillenmesinde en etkili kurum olduğunu belirten müellif, sağlam bir aile içinde yetişen bireyin küfre yönelmesinin zor olduğunu da ifade etmektedir. Aynı şekilde amacından uzaklaşmış eğitim kurumlarının, doğal işlevini yitirmiş toplumların, bunların içerisinde batıl inançların, baskıcı grupların, ruhbanlaşmanın inkârcı toplumların teşekkülünde büyük etkilerinin olduğunu söylemektedir. Bunları çeşitli yönleri ile analiz eden müellif, temel olarak aile özelinde toplum ve toplumsal kurumların temel işlevini kaybetmesinin bireyleri inkâra yöneltme noktasında etkili olduğunu söylemektedir.

Müstekbirlerin zayıf kimseleri işkence, zülüm, baskı, ekonomik ambargo, sürgün etme ve şüphe uyandırma gibi yöntemler ile küfre yönlendirdiğini belirten müellif, sosyal baskıların halkı küfre sürüklemeye etkili olmasına rağmen Kur'an'ın bütün sorumluluğu onlara yüklediğini de belirtmektedir. Yani bireyler kendi hedef ve gafletleri sebepleri ile bu tür güçlerin türediği söylenmektedir. Bu tür isyankâr toplum ve yöneticilere karşı Allah'ın emirlerine itaat edenlerin azlığı yöneticilere yakınlık ve yaranma amacıyla inançlarından

vazgeçenlerin çokluğunu zaten tarih de teyit etmektedir. Ayrıca toplumdaki ne kadar baskı veya destek gelirse gelsin netice de iman-inkâr dediğimiz inançsal eylemler birey ile alakalıdır.

Bu bölümde son olarak ahlakın önemine dikkat çeken müellif filozofların da görüşlerine atıflarda bulunarak ahlak-küfür ilişkisini analiz etmekte ve dinden ayrılan ahlakın veya diğer bir ifade ile dinsiz ahlakın toplumları inkâra sürükleyen sebeplerden biri olduğunun altını çizmektedir. Yanlış sanatsal akımların da inkâra yöneltmede etkili olduğunu, hatta bu yola çağırma en etkili formalardan biri olduğu belirtilmektedir. Günümüzde de çeşitli sanatsal faaliyet olarak nitelendirilen karikatür, resim gibi etkinliklerin olumsuz etkileri müellifin bu görüşünü destekler mahiyettedir.

Toplumların hidayet ve dalalete yönelmelerinde etkili olan çeşitli sebeplerin açıklandığı bu bölümden sonra dördüncü ana bölüm olan “Kur’an’da Bildirilen İnkârcı Toplumlar” gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de küfür ehli olarak zikredilen Müşrikler, Münafıklar, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabîiler, Dehriiler ve Mecusiler bu bölümde yanlış inançları açısından tahlil edilmektedir. Kur’an’ın özellikle Hristiyanları, Yahudileri, Müşrikleri ve Münafıkları ele aldığını belirten müellif, bu dini akımlar genelinde tüm inkârcı akımların özelliklerini de belirttiğini bildirmektedir. Kur’an temelde batıl inançları, kötülük ve çirkinlikleri ortaya koyup, onların inkârlarını savunmak amacıyla ileri sürdükleri itirazları burhanî ve hatabî delillerle çürütmektedir. Müellif, bu bölümde küfür ehli olarak nitelenenlerin küfre nispet edilmelerine sebep olan özelliklerini Kur’an merkezli tahlil etmeye çalışmaktadır. Bu bölümde müşrikler diğer dini gruplara nazaran daha derinlemesine incelenmektedir. Fakat bölümde dikkat çeken ayrıntılardan bir tanesi müellifin ahiretin varlığına dair hissi ve manevi çeşitli deliller zikretmesidir. Ahiretin inkârı müşriklerin her ne kadar ayırıcı vasıflarından olsa da ulûhiyet, nübüvvet gibi konulardaki yanlış fikirlerinin niye delillerle çürütülmediği dikkat çekmektedir. Ayrıca bu araştırmanın amacını aşmaktadır.

Yahudi ve Hristiyanların ortak noktalarda küfre düştüklerini belirten müellif, iki dinde de yanlış ilah tasavvurlarının küfre yönelmede etkili olduğunu belirtmektedir. Lakin genel olarak bakıldığında küfre saplanmış dini akımların inkâra yönelmelerinin temelinde hevalarının temel müsebbip olarak gösterilmesi de calib-i dikkattir. Ayrıca bu veriler müellifin birinci bölümdeki çıkarımlarını da desteklemektedir.

Müellif bölümün sonralarına doğru inkârın dünya ve ahiretteki sonuçlarını analiz etmektedir. İnkârın bireyin üzerinde bunalım, güvensizlik, bağımlılık gibi olumsuz etkilerinin yanı sıra toplumsal anlamda ihtilaf, parçalanma ve israf gibi olumsuz etkilerinin olduğu açıklanmaktadır. İnkârcının ahiretteki cezasının ise kabir azabı ile başladığını belirten müellif kıyametten sonraki safha da çetin bir azap ile karşılaşacağını Kur'an ayetleri ile delillendirerek beyan etmektedir.

Tarih boyunca inkârcı toplumların var olduğu aşikârdır. Bu zaviyeden bakıldığında insan zihninde belirli sorular belirmektedir. İnkâr bazı insanlarda fitratın zorlaması neticesinde mi ortaya çıkmaktadır? Veya insan ilahi takdirin tecellisi olarak inkâra mecbur mu bırakılmaktadır? Veya inkârın hem insani hem de ilahi bir boyutu mu vardır? gibi sorular bu noktada beliren temel sorulardır. Aslında bunlar kulların fiillerinin kaynağının ne olduğuna dair soruların temel sorulardır. Asırlardır insanı tanımayı amaçlayan İslamî ilimlerin ve felsefenin temelde dönüp dolaştığı bu sorulara müellif, kitabın son ana bölümü olan “Küfrün İlahi ve Beşeri Boyutları”nda cevap aramaktadır. Konu, insan fitratı merkeze alınarak çeşitli açılardan incelenmekte, klasik olarak kelim tarihinde beliren görüşler nakledilmektedir. Sonuç olarak ehl-i sünnetin insanın fiillerinin kaynağı konusundaki görüşlerinin orta yola uygun en mantıklı ve sahih olduğunun, insanı anlamaya dair yapılmış en önemli adımlardan biri olduğunun altını çizmektedir. İnsana hiçbir şekilde irade ve kudret atfetmeyen mutlak cebirci anlayış ile insanın tamamen hür olduğunu belirterek ondaki ilahi tesiri nefyeden mutlak tevfiz anlayışının sıhhatli olmadığı müellif tarafından belirtilmekte ve insanı anlama çabasında kolayca kaçma

olarak nitelendirilmektedir. Müellife göre insanda ilahi ve beşeri yönü tespit etmenin insanı anlamada önemli noktalardan biri olduğunun altı çizilmektedir.

İnsanı anlamaya yönelik çabalardan bir tanesi olan bu çalışma iman ve küfrün psikolojisini Kur'an merkezli tespit etmeye gayret etmektedir. Kelam ilminin konularının aynı olmasıyla birlikte kullandığı metod çeşitli zamanlarda değişiklik arz etmektedir. Kelam âlimleri buldukları döneme uygun yeni metodlar geliştirmişler ve bu minvalde hareket etmişlerdir. Çağımıza hitap etmesi bakımından küfür meselesine bir kelamcı gözüyle psikolojik ve sosyolojik açıdan bakmak ayrı bir önem arz etmektedir. Genel olarak yapılan araştırmalara bakıldığında iman kavramı üzerinde durulduğu, onun çeşitli boyutları ile incelendiği görülmektedir. Aynı bakış açısı ile inkâr ve küfür kavramlarını inceleyen müellif önemli bir boşluğu da doldurmaktadır. İnkâr ve küfür kavramlarının semantik analizinin yapıldığı, inkâra ve küfre düşüren psikososyal sebeplerin analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışma insanın anlam serüvenini anlama açısından da önemli ipuçları vermektedir. Sonuç olarak bu eser temel inanç kavramları konusunda okunması gereken önemli eserlerden birisidir.